

KÕRGHOONE EI TAGA VEEL AVARAT PILKU

Lõuna-Eesti uued kunstikeskused on kaasaegse kunstikeele ja kultuuri avara tõlgendamise näide

REET VARBLANE

Kui Eesti põigiti pooleks jagada, siis Põhja-Eesti kunsti keskpunkt on Tallinn ja Lõuna-Eesti oma Tartu. Tallinna kõrval ei saaks päriselt tähelepanuta jätta Narvat, midagi toimub ju ka Rakveres, Kohtla-Järvel ja Haapsaluski, aga Tallinn on kahtlemata dominant. Tartu kõrval tuleks nimetada ka Võrut ja Valgat, kui suuremaid lõunapoolseid asustusi silmas pidada. Kuid vaieldamatult on taas tegemist Tallinna ja Tartu vastandamisega: aktiivne, mõjukas, muutuv, kuid pealiskaudne Tallinn; konservatiivsem, traditsioone austav, sügavust hindav Tartu, nagu see vastandatus stereotüübina meie teadvusesse on tunginud.

Reaalselt pole selle vastandusega tänapäeval just väga palju peale hakata, sest nagu Tallinn nii on ka Tartu märksa kihilisem: peamiselt Tallinna õppejõudude baasil tegutsevad ülikooli maali-õppetool ning kõrgema kunstikooli foto- ja uue meedia osakond, „Pallase” ühing ning „Pallase” 1930-ndail väljakujunenud maalitraditsiooni jätkav **Konrad Mäe stuudio**, kuid viimasegi juht ja eestvedaja **Heldur Viires** elab peamiselt Tallinnas; kunstimuuseumigi pole kunagi saanud süüdistada ainult oma keskkonda kapseldumises, vahest võib

ette heita vaid tibia liialt traditsioonilist kunstitõlgendamist, ning *last but not least* Tartust alguse saanud **Kursi koolkond**, mis oma nimetuse järgi kuulub pigem Põhja- kui Lõuna-Eestisse.

Ja kas nii väikese kultuuri puhul nagu eesti kultuur on üldse mõtet kõnelda geograafilisest jagamisest, sest kiire autoga ei kulu risti läbi Eesti sõitmiseks rohkem kui kolm-neli tundi, jätkuvalt ainult kiirteid. Nii et Lõuna-Eesti kultuurist, ka kunstist tõesemalt kõneldes võib Tartu rahumeeli kõrvalt jätta, mis ei tähenda, et Tartu kui omaette fenomen ei vääriks eraldi käsitlemist. Tartu vaimgi, ükskõik mida selle all siis ka ei mõeldaks ja kui tõsiselt sellest ka ei räägitaks, ilmub ikka ja jälle nii kirjallikus kui suulises kõneviisis esile.

Lõuna-Eesti kunsti tõesemal käsitlemisel tuleks eristada kahte vahetevahel segunevat, kuid siiski eraldi tegutsevat tasandit: professionaalsest kunstist väljapoole jäävad autsaiderid, tänapäeva rahvakunst, mis traditsioonilisemast viisuaalsest väljendusest erineb ainult ebakindlana, kuid sageli seda siirama väljendusviisi ning oma tegevuse väiksema mõtestamise poolest; ja uued, teadlikult loodud keskused. Eelkõige vii-

Kütioru maastikuraja teise etapi üks väliskülalistest, korea kunstnik Ko Seung-hyun installatsiooni valmistamas.

maste potentsiaali tõttu olekski just neid mõttekas Lõuna-Eesti kunsti all puudutada.

Uut tüüpi maastikupark Kütiorg

Võrust veel kümnekond kilomeetrit lõuna poole jääv looduslikult äärmiselt kaunis Kütiorg ilmus Eesti kunstikaardile juba 1970-ndate algul, kui **Eetla** ja **Valdur Ohakas** avastasid enda jaoks ürgse Kütioru. Kütioru koduleheküljelt võib lugeda: „Kunagi pidi Eetla tegema Võru rahvateatri näitemängule dekorat-

sioone. Sattusime kevadtalvel sealkandis suusatama. Eks meil oli väike tagamõte ka – leida sealkandis endale suvekodu. [---] Kukkusime ja libisesime Võrumaa lumisel kuppelmaastikul, teadmata, mis meid all ootab, nii me oma Kütiorgu sattusimegi” (www.metsas.ee). 1970. aasta 22. aprillil (Lenini sünnipäeval) peeti soolaleivapidu, millest sai vaimuinimeste kooskäimise algus ning sealt edasi juba kui legend – vabameelsete ja pealesurutud režiimi vastaste pesapaik.

Kütiorus käijaid oli palju, kuid tõelisi patrioote mitte nii väga palju, nii et neist võib kõnelda kui Ohakate omalaadsest sõpruskonnast: sõprade seas figureerivad **Madis Kõiv, Vaino Vahing, Juhan Viiding, Andres Ehin, Leonhard Lapin, Sirje Runge, Toomas ja Peeter Kaasik, Peeter Mudist, Toomas Vint, Matti Miilius, Astrid Reinla, Boris Kabur, Jaanus Orgulas, Guido Kangur, Lauri Nebel**. Või tsiteerides Madis Kõivu ja Vaino Vahingut: „Suviti vooris siia külalisi, sadade kaupa asjalisi ja uudishimulikke, toojaid ja saajaid, vaatajaid ja kuulajaid, maalijaid ja graafikuid, skulptoreid, pajatseid, perversseid ekshibitsioniste, nende naisi ja nartsissistlikke lapsi, nende armukesi, juhuslikke avantüriste, ooperi- ja protestilauljaid, absurdiste, nudiste (progressiivseid loomulikult), noormehi, kes millekski pidid saama, kas paremaks või halvemaks, suurteks kunstnikeks või väikesteks päeva-varasteks, kes niisugusteks või hullemateks pidid jäämagi. Kõik tulid ja kedagi ei valitud“ (www.metsas.ee).

Sõpradega koos külastati ka ümbruskonnas paiknevaid teiste kunstnike suvekodusid, iseäranis kui seal mingi üritus käimas oli, nagu Kasaritsas **Lola Liivati** 50. sünnipäevapidu 1978. aasta augustis jne. See oli omalaadne, kuid nõukogude suletud ühiskonnale nii omane koos- ja läbikäimise, ideede vahetamise viis, eluviis. Valdur Ohakale ja laiemalt ka meie 1970-ndate maalile vahetu looduse tunnetamise võimalus ning selle kaudu eesti maastikumaali edasiarendus. Suletud avatuse ainuvõimalik eksistents.

Ohakad lahkusid Kütiorust 1990-ndate algul Raplamaale, kui suusabaasi rajamine liiga hoogsaks muutus; **Valdur Ohaka** õpilane **Peeter Laurits** võttis selle koha (ja ka kohavaimu) üle 1990-ndate teisel poolel. 1997. aastast tegutseb seal **Kütioru Avatud Ateljee**. „KAA pakub töökeskkonda kunstnikele, muu-

sikutele, literaatidele ja mõtlejatele nii Eestist kui ka mujalt maailmast. [- - -] Kütioru Avatud Ateljee on looduskeskkonna terviklikkuse hoidmisele ja kultuurivaldkondade vahelistele kontaktidele keskendunud loominguline ühendus. [- - -] Põhirõhu asetame väheste osalejatega, keskendatud ja professionaalsetele töödele, et rahvarohkusega mitte lüüa Kütioru peamisi eeliseid – vaikust ja looduskesksust. KAA ei piira ennast spetsiifiliste kunstiliikide, koolkondade ega uurimissuundadega. Peamise huvi keskmes on ilumid, mis sünnivad eri kunstide, teadusharude ja looduse puutepunktis.“ Nii määratlevad ennast ise avatud ateljee initsiaatorid **Leelo ja Peeter Laurits**. Kütioru isetekkinud ja isevoolu kulgenud suletud avatus on asendunud uue aja reguleeritud avatud avatusega.

1999. aastal avati Kütioru maakunsti raja (ehk kunstiteoste vabaõhukollektsiooni) esimene etapp, tänavu suvel teine etapp, eesmärk on jõuda korrektselt märgistatud maakunsti pargi väljaarendamiseni: „Park on meie sõnastuses looduslik piirkond, kus on tunda inimese hoolitsevat kätt. See ei tähenda sirgesse rivvi istutatud puid, pügatud hekke ja sillutatud teid, hoolitsus keskkonna suhtes võib avalduda ka selle iseolemissiiside tunnetamisena ja märkamatu korrashoiuna.“ Et Ohakate Kütiorg sai eksisteerida, tuli seda varjata nii palju kui vähegi võimalik ametiasutuste, kohaliku ja keskvõimu eest; et Lauritsate Kütiorg saaks edukalt tegutseda, tuleb seda hoida nii palju kui vähegi võimalik igasuguste ametiasutuste ja fondide tähelepanu keskmes. Ja mõlema eksisteerimise ajal võis just Kütioru sügavast põhjast näha kaugemale kui Tallinna keskväljaku äärsete (ükskõik kas seda nimetati siis Võidu või Vabaduse väljakuks) hoonete ülemistelt korrustelt, kui parafraseerida **Johannes Saare** mõtteid, mida ta avaldas KAA maakunsti raja

„PostsovkhoZ“ tänavu Moostes. Marisa Jahn teeb seinamaali, teda aitavad teised kunstnikud ja külalapsed.

esimese etapi, eestlaste **Kalle Pruudeni** ja **Argo Männiku**, sakslase **Anke Mellini**, inglase **Paul Rodgersi** ja soomeugrilase **Pjotr Rjabovi** objektide loomise ajal 1999. aastal.

Kuid nii nagu koostegevus, ükskõik kas seltskondlikumal või enesesse süüvivamal viisil, oli Ohakate Kütiorus vaid üks tegevusliine, on see seda ka Lauritsate Kütiorus. Ka Ohakas avastas Kütioru kaudu looduse suurust ja ürgsust, kuigi parim tulemus oli sageli just väikeseformaadiline intiimne maal. Peeter Lauritsa Kütioru on jõudnud avalikkuseni suurte multimeedia projektidena, milles keskele fotomeediumile on lisatud muusika ja video; kaasatud on grimeerijad, stilistid, animaatorid, modellid, võtete julgestajad, trükikojad,

promootorid, mänedžerid, sponsoritest ja meediakanalitest rääkimata; viimased on lausa raisakotkastena kohal, et esimesena Lauritsa uut projekti kajastada.

Kütioru pani Ohaka endasse süvenema, Lauritsa apokalüptilisi vaatemeänge korraldama. Ohakat saatis majanduslikult paremal juhul müügiedu, mis aga hävitas ta kunsti kvaliteedi ja kunstnikumaine. Lauritsa suurprojektid, iseäranis koostöös **Ain Mäeotsaga** (ja veel paljude teistega) valminud „**Mullatoidu restoran**“, „ökoloogilise kriisi võimalike tagajärgede ja inimasustuse tõenäolise väljasuremise viisi“ külmutatud teater (nagu autorid seda ise nimetavad), rändab aga ühelt maalt ja galeriist teise ning pälvib tähelepanu.

Albert Gulk. Tiigi laul. Metsa laul. Tervitavad sisalikud. See ja järgmised tööd Hobusepea galerii näituselt.

Möödunud aegade otsingul Moostes

Põlva-lähedane Mooste on tüüpiline Eesti asula ning eri aegade kultuuride segunemise musternäide: kunagise mõisa asemele ehitati uhke sovhoosikeskus koos esindusliku kultuurimajaga, kahe ajastu – XX sajandi algul parun **Eduard von Nolckeni** ajal suurejoonelisel XVI sajandi lõpuaastail ehitatud mõisa ümberkujundamise ning 1970-ndate maakeskuste arendamise aja – vahele jääb peamiselt XX sajandi esimesel poolel loodud rohelusse ning vaikusesse uppuv küla. Kui kaheksakümnendate aastate lõpul leidis mõisa majandushoov veel päris tõhusat kasutamist, siis viimased tosinkond aastat on see seisnud suuremalt jaolt tühjana ja laguneb. Asja teeb keeruliseks see, et enamik sealseid hooneid on juba aastate eest antud üle ühele Soome ärimehel, kes pole sealtpeale sinna oma nägugi suurt näidanud.

Ka mainekas mõisauuriija **Ants Hein** ei oska olukorrale lahendust leida, sest

palju sõltub sellest, kuidas on leping soomlasega sõlmitud; trahvid, mida muinsuskaitse kaitsealuste hoonete laokilejätmise eest määrab, on harilikult üsna tühised. Õnneks tegutseb härrastemajas kohalik kool ja nemad on püüdnud küll oma maja jõudumööda korras hoida. 2001. aastal otsustasid Moostest pärit Tartu ülikoolis maalikunsti haridust saanud **Evelyn Mürsepp** ja ajakirjandust õppinud **Maia Möller** just selles paigas kutsuda kokku seminari, kus arutletakski ellujäämise võimaluste üle nüüd juba uues olukorras: sovhoose enam ei ole, midagi uut ka pole veel asemele tekitatud, kuid kool tegutseb, õllesed mehed poe ümber sumisevad, sovhoosiaegsed korterelamud on pooltühjad.

Esimesed mõttetalgud „**PostsovkhoZ**” viidigi läbi uue linna ning vana personi vastandamise deviisi all. Praeguseks on sellest projektist saanud igasuvine traditsioon ning väljaspoolne kultuuriinvasioon on ühelt poolt asen-

Eero Ljavoinen.

dunud asula inimeste, iseäranis laste kaasahaaramisega ja teisalt laienuud rahvusvaheliseks ettevõtmiseks. Ka esimene üritus hõlmas seminari kõrval kunsti, filmiprogrammi, sõnalava, kuid tegijad olid siiski Eestist, peamiselt sõbrad-õpingukaaslased. 2002. aasta „Post-sovkhosZ“ kulges „Strata“ nime all, huviorbiit oli isikult kandunud keskkonnale, eri aegade inimtegevuse kihistusele. Eestlaste kõrval osalesid ka inglane, soomlane ning hispaanlane. Hispaania kunstnik **Jorge Tarazona** ei olnud mitte ainult n-õ festivali külaline, vaid täieõiguslik resident. Mooste stuudio kandis MOKSi ehk külalisstuudio nime, paiknes mõisa valitsejamajas, otse mõisahäärberis tegutseva koolimaja kõrval, ja oli ning on alati kohaliku rahva silme all. Nagu eestvedajad Mürsepp ja Möller ise on leidnud, on kohalik (suhteliselt) aktiivne kultuurielu – Moostes on oma rahvateater, kultuurimajas on tihti rahvapeod, vald korral-

dab sealt kandi mehele **Jaan Vahtrale** pühendatud laste joonistusnäitusi – positiivne tegur, sest meie külaruum on rahvusvahelise kunstitegemise arendamiseks võõras. Evelyn Mürsepal endal oli ka Mooste külalisatlejeega alustamisel seljataga mitmekordne avatud ateljeedes ning residentuuris viibimise kogemus ja just see on aidanud kaasa MOKSi edule: „Avatud ateljeed ei ole lihtsalt veidrike eralõbu. See on pikemaajaline investeering inimsuhetesse, kontaktidesse, haridusse, avatusse – väärtustesse, mille hoidjaks peaks olema riik.“

Mari Sobolev (nüüd **Kartau**) on just Moostes näinud positiivset eeskuju, kuidas rakendada lootusetuse korral eneseabi ja kuidas rajada normaalset kunstiinstitutsiooni, jättes seljataha eesti kunstimaailma mõningates kihtides levinud ettekujutused võimumängudest: „Süsteemi aluseks ei ole Suur Kunstnik, vaid toimiv struktuur. [- -] MOKS on suure-

Mati Kuusing, Toomas Kuusing, Albert Gulk, Eero Ijavoinen, Kauksi Ülle ja Evar Riitsaar 28. septembril 2005. aastal Tallinnas Hobusepea galeriis näituse „Peko helü“ avamisel.

pärane regionaalpoliitilise kunsti näide, mis vastandub pealinnakesksele paradigmale, kus kogu arvestatav kunst asuks nagu aadressil Vabaduse plats 6 või vähemalt 100 meetri raadiuses. MOKS ei vastandu teadlikult, lihtsalt toimib täiesti teistsuguste printsiipide alusel.“ („Sirp“ 27. IX 2002)

Kui 2002. aastal võis näppudel üles lugeda nelja-viit muu maailma kunstnikku, siis järgmistel aastatel on haare järjest laienenud ning just nagu Kütioru puhulgi haakudes eelkõige sealsete kunstnike oma huvidega. 2003. aasta „**Territooriumi**“ teema fookuses olid viimased kolm-neli aastat ja just tollal toimunud muutused. Polnud siis ime, et tookordsed külalised (paljud juba ka

ise Mooste residendid) olid endisest Ida-Euroopast ning eelkõige selle lõunaosast, n-ö kriisipiirkonnast. 2003. aastal tuli Moostesse ameerika heli- ja videokunstnik **John Grzinich** ning on ennast siiani Moostega sidunud. Viimaste aastate vältel on Mooste (eelkõige Evelyn Mürsepp ja John Grzinich) aktiivselt tegutsenud ka väljaspool Eestit, eelkõige video- ja heliinstallatsioonide alal.

Kui Kütioru avatud ateljeed iseloomustab kohaspetsiifika eelkõige looduse võimsuse ja ürgsuse seisukohalt (loomulikult lisanduvad sinna juurde ka ökoloogilised probleemid), siis Mooste on musternäide väikese paiga spetsiifika tõlgendamisest ja seda pole sugugi nii kerge ammendada.

Obinitsa ürgkultuur

Setumaa ja selle kultuur kuulub Lõuna-Eesti alla, kuid see on ka midagi nii eraldi ja omaette seisvat. Nad on kuskil Vene- ja Eestimaa piiril eikellegi maal. Ühestki teisest Eesti piirkonnast ei ole nii palju lugusid, ühegi teise laulud, kombed ning rõivad pole sellist tähelepanu pälvinud. Obinitsast on saanud eelkõige tänu kunstnik **Evar Riit- saarele** ning kirjanik **Kauksi Üllele** mitte ainult setu, vaid laiemalt omakultuuri keskus. Kuigi mäletan, kuidas nõukogude ajal oli pärast ülikooli lõpetamist Obinitsasse õpetajaks suunamine hullem kui Siberisse saatmine. Obinitsa grupeeriingust on saanud **Seto ateljee- galerii „Hal’as Kunn“**, aga juba 2001. aasta algul alustatud seto uue, kuid traditsioonilist kujutamisi viisi, kujundeid, tegelasi tõlgendava kunsti arendamine on samaks jäänud: Obinitsas mitte ainult ei toimu (oma)kultuuri festivalid, nad on oma töid näidanud Tartus, Pärnus, Tallinnas, Helsingis, Iskaris ja kaugemalgi.

Enamgi veel, tänavusuvine **Kauksi Ülle** kirjutatud, **Ain Mäeotsa** lavastatud ning **Merle Jäägeri** suureks mängitud „**Taarka**“ loost sai tõeline menu- tükk. „Taarkast“ inspireerituna tegid obinitsalased, nii päriselt sealsed kui sealses külalisstuudios töötanud muud eestlased **Toomas** ja **Mati Kuusing**, kursilane **Albert Gulk**, kauaaegne Paide tegevuskunsti festivali promootor **Eero Ijavoinen** jt Tallinna Hobusepea galeriis näituse „**Peko helü**“. See polnudki nagu päris näitus, pigem muserdatud, kuid seesmiselt äärmiselt tugeva naise, lauluema Taarka ning tema ümbruse tõlgendus. Enamgi veel, lausa valulik, kuid jõuline üleskutse siiski nii sügavalt meis peituvate arusaamade kaitsmiseks. Kummalise endastmõistetavusega on obinitsalased pannud kokku praeguse prahi (ära visatud eterniitkatuse tükid, roostetanud ahjupleki),

kaitsevaimu Peko ning muistsete ornamentide stiihilise korrapära. Veelgi suurema enesestmõistetavusega on nad kasutanud linnakultuurile omast *bad painting*’ut ning külakultuuri naivismi. Nad on kummaline, kuid mõtlemapanevalt veenev külaullikeste sürrealismi ja kunsti sotsiaalse mõtestamise segu.

Ja ilmselt nüüd juba eelkõige tänu Kauksi Üllele on just Obinitsa kunstis nii suur roll naise kujul – Emade emal, Tule-, Tuule-, Vee-, Metsa-, Maa-, Karja- ja kõigil teistel esiemadel. Provintsi- kultuuri maksmapanek Teise kaudu. Pole ime, et Kütiorg ehk Peeter Laurits on leidnud, et talle kohe meeldib suhelda Setumaaga, sest seal on veel elusat traditsiooni, pidades silmas just Evar Riit- saart ja Obinitsa tuumikut.

Kuid Setumaa pole ainult Obinitsa. On Värska ja on ka Saatse mees **Rinaldo Veeber**, kelle elu kulgeb Saatse muu- seumi, sealsete Pekode, neist arendatud Kalevipoegade ning Tallinna Euroüli- kooli vahel.

Saatsest, nagu ka Obinitsast, Moos- test ja Kütiorust, paistab mõnigi kord rohkem kätte kui Tallinna Vabaduse platsi majade viimastelt korrustelt.

Evar Riit Saar. Väike Setomaalõ.

Harri Rospu fotod